

CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA MĂNĂSTIREA POLOVRAGI

Izvoarele documentare și pisania pictată în pronaosul bisericii mănăstirii Polovragi conțin date prețioase privind începuturile acestui monument. Biserica a fost zidită „din temelie ei” de către Danciul Pârâianul, mare postelnic, în timpul lui Matei Basarab, prima atestare documentară datând din iulie 1648.¹ Înzestrată de ctitor cu danii, ea a fost închinată Sf. Mormânt de la Ierusalim. Se cunosc acte privind stăpânirile mănăstirii din anii 1650, 1662, 1671, 1691. În anul 1693, la propunerea patriarhului Dositei al Ierusalimului și a urmașilor lui Danciul Pârâianul, Constantin Brâncoveanu ia mănăstirea Polovragi asupra sa, făcând-o metoh al mănăstirii Hurez, în schimbul sumei de 1500 taleri cu care urmau să se înnoiască chiliile mănăstirii Sf. Gheorghe din București, închinată și ea la Sf. Mormânt.² Din inițiativa egumenului Ioan de la Hurez, s-au făcut o serie de lucrări pe care pisania pictată la 11 septembrie 7212 (1703) le specifică astfel: „ca de iznoavă le-au ridicat și cu înfrământarea zugrăvelei o au împodobit și slomnul acesta al bisericii l-au făcut”.³

Cu toate amănuntele pe care le cuprind izvoarele scrise – în special pisania – se cere clarificat mai bine înțelesul expresiei acesteia din urmă conform căroră Danciul Pârâianul „n-au apucat a o isprăvi nici a o împodobi”. Ținând seama de atestările documentare care acoperă întreaga a doua jumătate a sec. XVII, dovădind că mănăstirea funcționa, se poate considera că biserica a fost construită în preajma anului 1648, lucrările începute în 1693 constând în reparații impuse de starea de paragină în care ajunsese mănăstirea, unele adaosuri și transformări la biserică și desigur și la clădirile incintei și, în fine, zugrăvirea lăcașului, terminată în 1703.

S-a presupus vieții monastice de la Polovragi o vechime mai mare.⁴ A fost emisă ipoteza⁵ că această ctitorie a lui Danciul Pârâianul a fost precedată de o alta, datând din 1504–1505, a fraților Radu Comis și Petru Spătar, fiii lui Danciul, care stăpâneau la acea dată și satul Polovragi.⁶ Ea se bazează pe două inscripții, una aflată la Igoiu, alta găsită la Baia de Fier, (aceasta din urmă datată 7013 – 1504/1505), inscripții ale unei biserici având același hram cu cea a mănăstirii Polovragi.

Desigur că această ipoteză trebuie verificată, printr-o amănunțită cercetare a tuturor izvoarelor scrise, după cum se cere și confirmată arheologic.

Cercetările arheologice efectuate la mănăstirea Polovragi, în scurte campanii din august 1971, 1972, aprilie și iunie 1973, au urmărit obținerea unor date arheologice privind evoluția acestui ansamblu monumental. Săpăturile au fost concentrate asupra a două principale obiective: biserica și incinta, în special partea sa de vest, la care se adaugă bisericuța bolniței. La biserică, secțiunii trasate în 1971, între absida altarului și latura estică a incintei, și sondajelor din 1971 și 1972, de la limita între pridvor și pronaos sau de pe latura nordică, la est de absidă, li s-au adăugat, în 1973, o secțiune longitudinală în interior, străbătând naosul, pronaosul și pridvorul, iar la exterior sondajele în axul absidei nordice, în dreptul limitei dintre naos și pronaos (spre N) și pe latura sud, având în centru limita estică a absidei.

⁴ Ibidem.

⁵ Șt. Andreescu, *Data zidirii Polovragilor*, în „Mitropolia Olteniei” XV, 1963, p. 922–925, idem, *Ctitorii de la Polovragi*, în „Mitropolia Olteniei”, XVI, 1964, p. 231–235, R. Crețeanu, Șt. Andreescu, „O inscripție necunoscută din sec. XVI și problema începuturilor mănăstirii Polovragi”, Craiova, 1968, p. 64 (Acad. RSR, Centrul de istorie, filologie, și etnografie, Craiova. Comunicări, seria istorie, XV).

⁶ DIR, B. Țara Românească, veac XVII, vol. I, p. 30 (nr. 26).

¹ cf. Aurelian Sacerdoțeanu, *Mănăstirea Polovragi*, în BMI, an XXXIX, nr. 1, 1970, p. 42, unde se reproduce și textul pisaniei.

² Al. Ștefulescu, *Polovragi*, Tg. Jiu, 1906, p. 63–68, 91–108.

³ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 42.

În privința incintei, după sondajele efectuate în 1971, pe latura dinspre vest, au fost practicate în 1973, pe lângă o secțiune și sondaje la exterior, spre vest, o secțiune longitudinală prin beci și alta, orientată E-V, prin încăperea de la intrarea acestuia, prelungită în curtea mănăstirii.

Trebuie de la început subliniată sărăcia materialului arheologic. Puținele fragmente ceramice descoperite sunt târzii – sec. XVIII și mai ales XIX – și provin din straturi de umplutură. Datorită acestei situații, este greu de ajuns la concluzii privind cronologia absolută pe baza materialelor arheologice.⁷

Situația stratigrafică este în linii esențiale asemănătoare pe întreg cuprinsul incintei. Pământul viu, castaniu cu nuanțe gălbui, conținând pietriș, se află față de actuala suprafață la adâncimi ce variază în general între 0,85–1,00 m, ajungând uneori până la 1,40 m cantitatea de pietriș incluzând și pietre relativ mari, crește la adâncimi mai mari. Deasupra pământului viu se află un strat de humus cenușiu-castaniu, rar pigmentat cu urme de cărbune sau arsură, având în general grosimea de aproximativ 0,40 m, strat depus într-un răstimp foarte îndelungat, scurs până la construirea mănăstirii. Lipsa materialelor arheologice face dificilă o încadrare în timp a acestei depuneri; în împrejurimi viețuirea omenească s-a manifestat din timpuri străvechi (lăsând la o parte urmele paleolitice din peștera situată în Cheile Oltețului, trebuie amintită așezarea și fortificația dacică situate la nord de mănăstire), iar vechimea atestată a satului coboară cel puțin până în sec. XV.⁸ A pune în legătură depunerea amintită cu vreo anumită perioadă este însă hazardat. Peste stratul la care ne-am referit se află un altul, cenușiu cu nuanțe castanii pigmentat cu granule de cărămidă (și foarte rar cu urme de moloz), strat a cărui grosime variază în diferite

locuri între 0,10–0,15 și 0,40 m; la partea sa superioară se află nivelul de construcție a actualei biserici. În interiorul acesteia, stratului menționat i se suprapun straturi de nivelare alternând cu straturi de moloz, reflectând anumite lucrări de transformare. La exterior i se suprapune un strat gros de 0,20–0,30 m (în cadrul căruia se pot pe alocuri distinge două niveluri) de pământ cenușiu cu aspect granulos, pigmentat cu urme de moloz și cărămidă, peste care se află solul vegetal recent.

Săpăturile efectuate în jurul bisericii și în interiorul ei au dus la descoperirea fundațiilor unui edificiu anterior. Aceste fundații au apărut în cinci sondaje plasate în diferite puncte, lipsind numai în sondajele de la limita dintre pronaosul și pridvorul bisericii actuale. La est de absida altarului, fundația anterioară, adâncă de cca. 1 m și lată de aproximativ 1,20 m, mai îngustă în partea inferioară, din bolovani de piatră legați cu mortar relativ slab, de culoare gălbuie, este alăturată fundației actualei biserici. În celelalte puncte, pe laturile de nord și sud, fundația bisericii existente se suprapune vechii fundații, cu care are un traseu apropiat, nu însă întru totul identic. Pe latura de nord, fundația veche, cu o adâncime mică – 0,35–0,40 m – este ieșită în raport cu cea actuală cu distanțe ce variază între 0,20 și 0,45. Pe latura sud (în singurul sondaj care a surprins-o aici) fundația veche, adâncă de 0,95 m, este numai cu puțin ieșită față de cea actuală, care i se suprapune, având o adâncime mult mai mică; cele două fundații sunt net diferențiate și aici. În interior, o fundație anterioară orientată N-S, lată de 1,50 m, a fost descoperită în partea de est a naosului (la aproape 5 m de limita sa vestică). Din dispunerea fundațiilor descoperite se conturează un plan triconc, având față de cel al bisericii actuale absida estică mai alungită iar cele laterale situate puțin mai la vest (după cum o arată amplasarea fundației transversale descoperite în naos, care trebuia să lege fundațiile zidurilor de nord și sud ale naosului la est de turlă, ca și poziția fundației de absidă descoperită la nord, puțin mai spre vest de absida bisericii actuale). În raport cu vechile fundații, biserica actuală se află puțin mai la sud (diferența fiind însă foarte mică, 20–40 cm). Vechile fundații nu au fost descoperite în dreptul pridvorului, dovadă că limita lor vestică corespunde, cu limita vestică a pronaosului actual.

Descoperirea acestor vestigii ridică mai multe probleme. Ne putem întreba dacă ele sunt fundațiile bisericii căreia îi fuseseră destinate pisanile din 1504/1505, de la Igoiu și Baia de Fier.

⁷ La sărăcia materialelor arheologice se adaugă sărăcia mormintelor descoperite. În sondajele de la exteriorul bisericii au fost descoperite (în S. II sud – S.V., s. XVII), 2 morminte și o reînhumare, fără inventar, exceptând unul din morminte (din s. V) datat după inscripția de pe cărămidă în 1892. În interior, în partea stângă a pronaosului, la cca. 0,40 m N de axul longitudinal, a fost descoperit un cavou zidit din cărămidă, având lungimea de 2,50 m și lățimea de cca. 0,90 m. Bolta era în întregime distrusă, iar cavoul golit de două înmormântări ulterioare succesive, dintre care doar ultimul schelet se păstra integral. Nici aceste morminte n-au avut inventar.

⁸ Prima atestare documentară cunoscută a satului Polovragi datează din 1480 (D.I.R., B. Țara Românească, vol. I, Buc. 1966, p. 273, nr. 170).

0 1 2 3 4 5 m

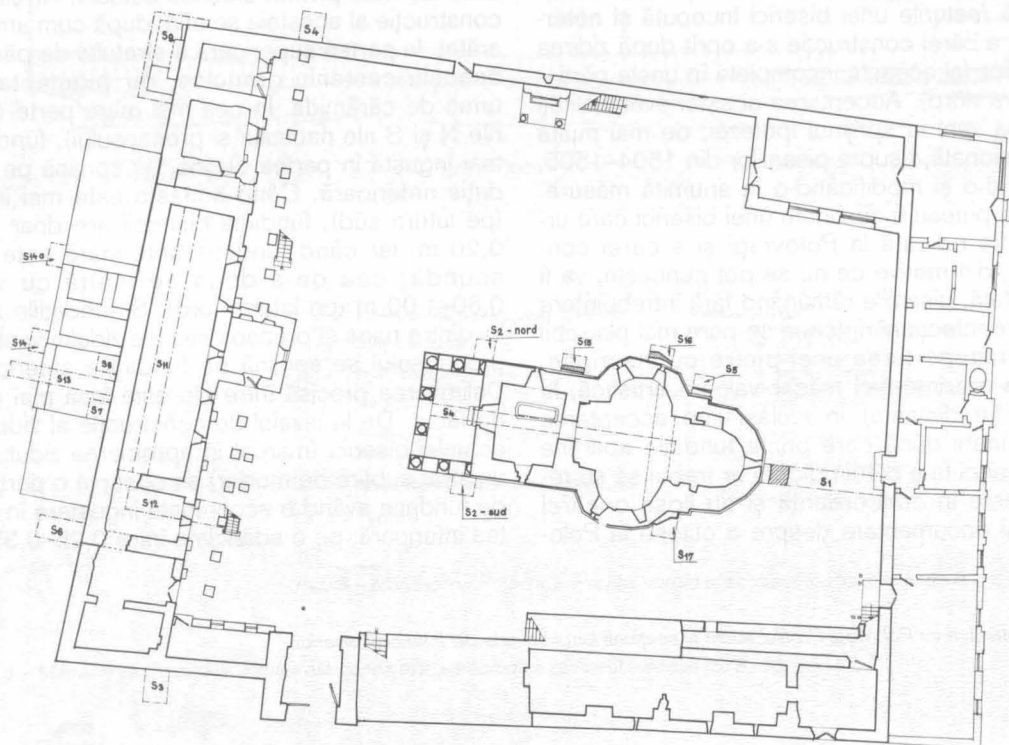

Fig. 1 – Mănăstirea Polovragi. Planul săpăturilor arheologice (1971–1973)

După cum am arătat, materialele arheologice care să permită o datare pe această bază, lipsesc. Fundația amintită este prima construcție ridicată pe acel loc, anterioară bisericii actuale. Trebuie de la început respinsă eventualitatea că fundațiile anterioare ar putea reprezenta resturile bisericii ctitorite de Danciul Pârâianul. După cum am văzut, izvoarele documentare atestă că aceasta a funcționat în întreaga a doua jumătate a sec. XVII, lucrările inițiate în 1693 fiind numai refaceri și adăugiri (transformări care se verifică, după cum vom arăta, și arheologic). De altfel, analiza caracteristicilor arhitectonice ale bisericii

nu permite în nici un caz o datare târzie. Așadar, fundațiile descoperite sunt ale unei construcții anterioare mijlocului secolului al XVII-lea; este posibil ca ele să dateze chiar de la începutul sec. al XVI-lea. Actuala biserică nu este prima construcție care a existat pe locul respectiv, fiind precedată de o alta.

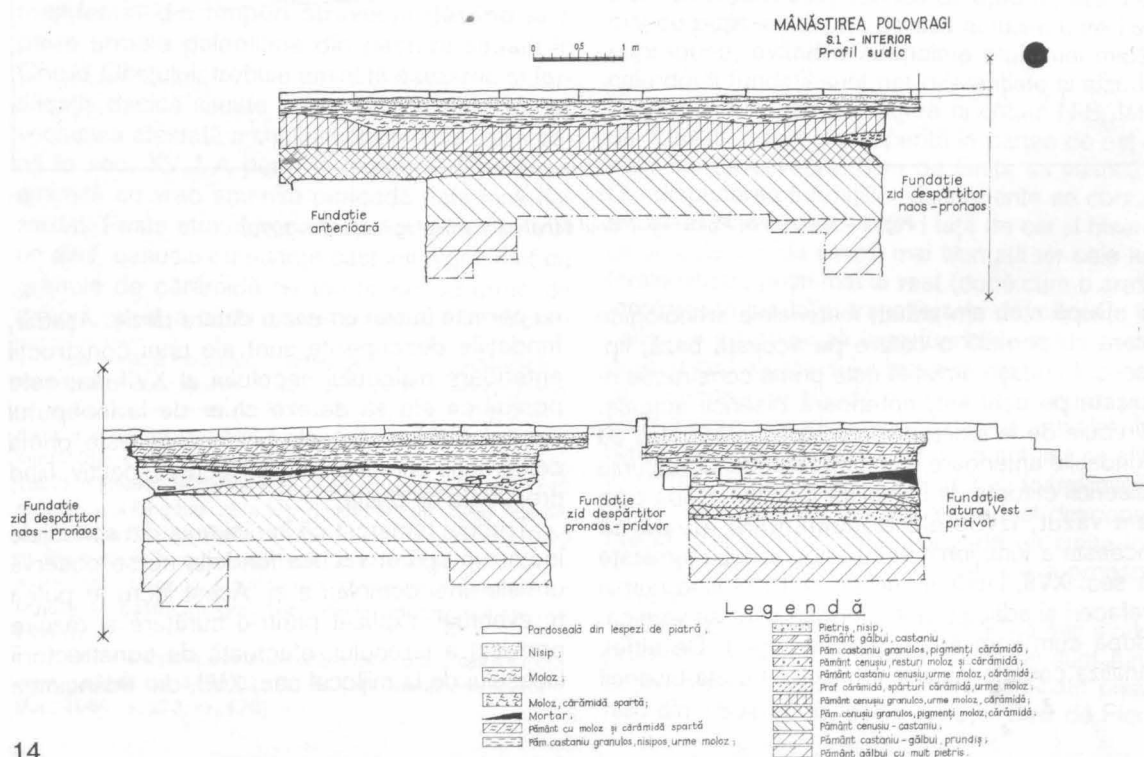
Trebuie remarcat că în nici unul din sondajele în care a apărut vechea fundație nu se observă urmele unei demolări a ei. Acest lucru ar putea fi, eventual, explicat printr-o curățare și răzuire perfectă a terenului, efectuată de constructorii lăcașului de la mijlocul sec. XVII, dar adâncimea

mare la care se găsesc în multe cazuri – pe latura de N – resturile vechii fundații față de nivelul de construcție de pe la 1648, impune circumspecție în acceptarea acestei eventualități. Se poate face presupunerea că fundația amintită reprezintă resturile unei biserici începută și neterminată, a cărei construcție s-a oprit după zidirea fundațiilor (și aceasta incompletă în unele părți – pe latura nord). Acceptarea acestei eventualități ar putea veni în sprijinul ipotezei, de mai multe ori menționată, asupra pisanilor din 1504–1505, nuanțând-o și modificând-o în anumite măsuri. Pisanile puteau fi destinate unei biserici care urma să fie ridicată la Polovragi și a cărei construcție, din motive ce nu se pot cunoaște, va fi fost sistată, pisanile rămânând fără întrebuințare la locul confecționării (ceea ce pare mai plauzibil decât transportarea unei pietre cu inscripție, care nu prezintă nici măcar valoare artistică, la peste 6 km distanță). În același timp, acceptarea presupunerii după care prima fundație aparține unei biserici la a cărei ridicare ar trebui să se renunțe este în concordanță și cu lipsa oricărei mențiuni documentare despre o ctitorie la Polo-

vragi a fraților Radu și Petru, fiii lui Danciul, sau despre un edificiu de cult aflat anterior pe locul ctitoriei lui Danciul Pârâianul.

Prin săpăturile efectuate au fost obținute o serie de date privind biserica actuală. Nivelul de construcție al acesteia se află, după cum am mai arătat, la partea superioară a stratului de pământ cenușiu castaniu granulos, rar pigmentat cu urme de cărămidă. În cea mai mare parte (laturile N și S ale naosului și pronaosului), fundația, mai îngustă în partea de jos, se sprijină pe fundația anterioară. Când aceasta este mai înaltă (pe latura sud), fundația bisericii are doar vreo 0,20 m, iar când fundația anterioară este mai scundă, cea de-a doua se înalță cu vreo 0,60–1,00 m (pe latura nord). Și fundațiile zidului dintre naos și pronaos sau ale zidului vestic al pronaosului se sprijină pe fundațiile anterioare. Delimitarea precisă între ele este însă mai greu de făcut. De la nivelul de construcție al zidurilor actualei biserici (marcat în apropierea zidului de un strat subțire de mortar) se observă o porțiune de fundație având o accentuată îngustare în partea inferioară, pe o adâncime între 0,25–0,35 m.

Fig. 2 – Mănăstirea Polovragi Profilul sudic al secțiunii longitudinale din interiorul bisericii.

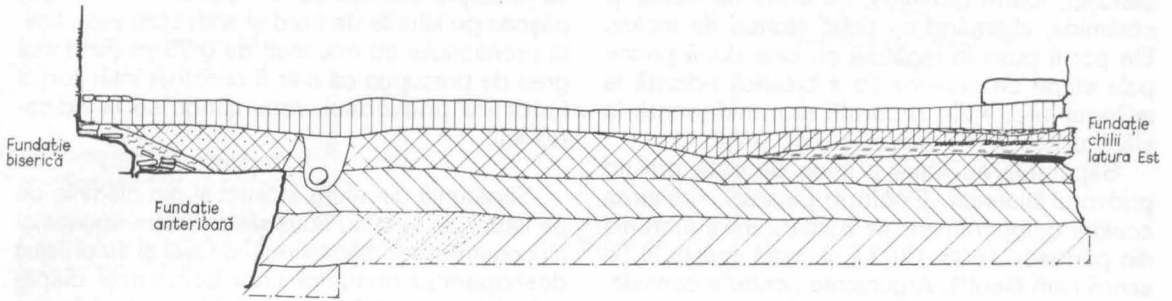

0 0.5 1 m

MĂNĂSTIREA POLOVRAGI

S.1 - 1971

Profil nordic

Legendă

	Pământ cenușiu, pigmenți, moloz, cărămidă ;		Mortar ;
	Șanț conductă ;		Pământ cenușiu - granulos, pietre, pigmenți, moloz, cărămidă
	Prof cărămidă ;		Pământ cenușiu - gâlbui, urme cărămidă spartă, rar pigmenți, moloz ;
	Moloz ;		Pământ cenușiu - castaniu deschis, pietricele, pigmenți, cărbune ;
	Pământ galben - cenușiu granulos, pigmenți, moloz, cărămidă ;		Pământ gâlbui castaniu, cu pietriș ;
	Pământ castaniu deschis, urme cărămidă, moloz ;		Pământ gâlbui castaniu ;
	Cărbune ;		Pământ galben, prundiș .

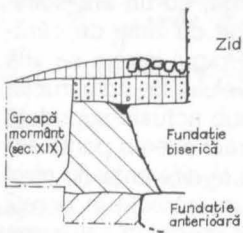
Fig. 3 - Mănăstirea Polovragi. Profilul nordic al secțiunii longitudinale de la est al bisericii.

Fig. 4 - Mănăstirea Polovragi. Profile ale sondajelor arheologice din jurul bisericii (S. 5, 16, 15, 17, 2).

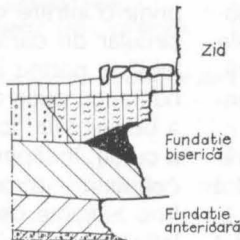
MĂNĂSTIREA POLOVRAGI

SĂPĂTURI ARHEOLOGICE 1972 - 1973

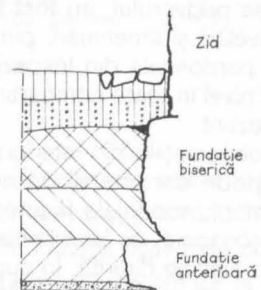
S.5 - 1972
Nord - est naos
Profil est

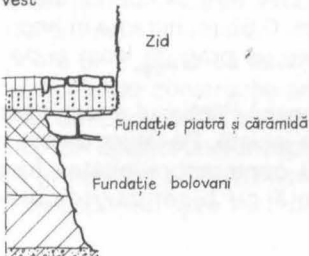
S.16 - 1973
Absida de nord
Profil est

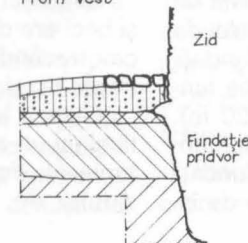
S.15 - 1973
Biserica - latura nord
Profil est

S.17 - 1973
Absida sud
Profil vest

S.2 - 1972
Pridvor - pronaos
Profil vest

0 0.5 1 m

Legendă

	Pământ vegetal ;		Pământ cenușiu granulos, pigmenți, moloz, cărămidă ;
	Pământ cu moloz ;		Mortar ;
	Cărbune ;		Pământ cenușiu - castaniu închis, granulos, pigmenți cărămidă, rar pigmenți, cărbune ;
	Pământ cenușiu - castaniu, rar pigmenți, cărbune ;		Pământ castaniu gâlbui ;
	Pământ castaniu gâlbui, prundiș ;		

În naos și pronaos, deasupra nivelului de construcție se succed două straturi de pământ cenușiu, foarte granulos, cu urme de moloz și cărămidă, alternând cu două straturi de moloz. Ele pot fi puse în legătură cu cele două principale etape de construcție a bisericii ridicată la mijlocul sec. XVII, reparată și transformată la sfârșitul sec. XVII – începutul sec. XVIII.

Săpăturile au adus o serie de date privind pridvorul bisericii. Conform pisaniei, ridicarea acestui compartiment se numără între lucrările din perioada 1693–1703 („slovnul acesta al bisericii l-am făcut”). Argumente pentru a considera pridvorul ca adăugat bisericii pot fi aduse și după o analiză a arhitecturii (aspectul diferit al paramentului în partea superioară, lărgirea solului care continuă și pe partea exterioară a zidului vestic al pronaosului). Dovezi ale acestei adăugiri au apărut și în săpăturile arheologice din interiorul pridvorului. În fața intrării (în pronaos au fost descoperite două trepte din blocuri de piatră fățuită, înalte de 20 cm și late de aproape 30 cm dispuse astfel încât înălțimea treptei este de cca 16 cm. Nivelul de călcare corespunzător acestor trepte se află cu vreo 0,20–0,25 m mai sus decât nivelul de construcție al pronaosului: după ridicarea bisericii, în fața pronaosului au fost efectuate nivelări cu straturi subțiri de pământ de diferite nuanțe, în care se găsesc uneori bucățele de cărămidă sau urme de moloz.

Nivelul de construcție al zidului de vest al pridvorului se află mai sus în raport cu cel al pronaosului, între ele intercalându-se straturile de nivelare amintite. Fundația pridvorului este pe această latură puțin adâncă, sub 0,60 m. După construirea pridvorului, au fost făcute în interiorul său nivelări și amenajări, punându-se în cele din urmă pardoseala din lespezi mari de piatră, la același nivel în toate compartimentele, existență și în prezent.

Dacă observațiile din interiorul pridvorului vădesc limpede caracterul de adaos al acestui compartiment, sondajele făcute la exterior, la limita cu pronaosul, pe laturile nord și sud, au dat la iveală o situație diferită. În cuprinsul lor fundația apare aceeași, unitară, atât la est cât și la vest de fața vestică a zidului pronaosului (față de care sondajele s-au extins cu 0,75 m). Nivelul de construcție este același cu al celorlalte fundații ale bisericii ridicate pe la 1648, adâncimea fundației fiind și ea asemănătoare (cca. 1,20 m). Aceasta a putut da impresia – înaintea săpăturilor din interior – că pridvorul are aceleași fundații cu restul bisericii, putând pune sub semn de în-

trebare datarea sa diferită. Nu putem explica deocamdată această situație decât presupunând că fundațiile bisericii de la mijlocul sec. XVII depășeau pe laturile de nord și sud, spre vest, limita pronaosului cu mai mult de 0,75 m (fiind mai greu de presupus că s-ar fi construit întâi parțial fundațiile pridvorului, renunțându-se la ridicarea lui).

Săpăturile din afara incintei și din clădirile de pe latura de vest au adus date asupra succesiunii construcțiilor mănăstirești de aici și au prilejuit descoperirea resturilor unor construcții dispărute, într-o zonă în care există un strat foarte gros de depuneri recente și dărâmături.

Cea mai veche parte a clădirilor de pe latura de vest a incintei o constituie beciul boltit, având în interior lungimea de 18 m, aflat în centrul laturii amintite. Observațiile stratigrafice efectuate atât în curtea mănăstirii cât și la exteriorul incintei îl arată amenajat de la partea superioară a aceluiași strat cenușiu-castaniu, ușor pigmentat cu cărămidă, ca și biserica de la mijlocul secolului al XVII-lea, ceea ce indică contemporaneitatea celor două construcții. Zidurile beciului, în interior, sunt construite din piatră legată cu mortar, rareori cu bucăți de cărămidă. La exterior (spre vest), partea aflată sub nivelul solului este din piatră, cu rare bucăți de cărămidă. Deasupra solului, paramentul zidului este aici din piatră și cărămidă în casete (între pietre de cel mai multe ori se află 1–2 asize de cărămidă, câteodată însă și mai multe). Accesul în beci se face printr-o încăpere rectangulară de cca. 3x4,7 m, aflată la capătul sudic. Încăperea amintită, și ea boltită semicilindric, comunică cu curtea mănăstirii printr-o intrare destul de largă, cu un arc semicircular de cărămidă, decorat cu zimți de cărămidă la partea superioară. Pragul intrării se află numai cu puțin deasupra nivelului de construcție a beciului (la cca. 0,40 m sub actuala suprafață a curții). Încăperea de la intrare avea o pantă accentuată – aproximativ 1,50 m diferență de nivel la o lungime de cca. 3,20 m; întrucât în pereții laterali nu se văd nici un fel de goluri sau urme de trepte, trebuie să presupunem că accesul se făcea pe un plan înclinat.

Diferența de nivel între încăperea menționată și beci era de cca. 0,55 m. Intrarea în beci se făcea trecând peste un prag de lemn și pe două trepte din zidărie.

Ctitoria lui Danciul Pârâianul a fost înconjurată și cu un zid de incintă. Pe latura de est, săpăturile au dovedit contemporaneitatea fundației zidului de incintă cu biserica ridicată prin

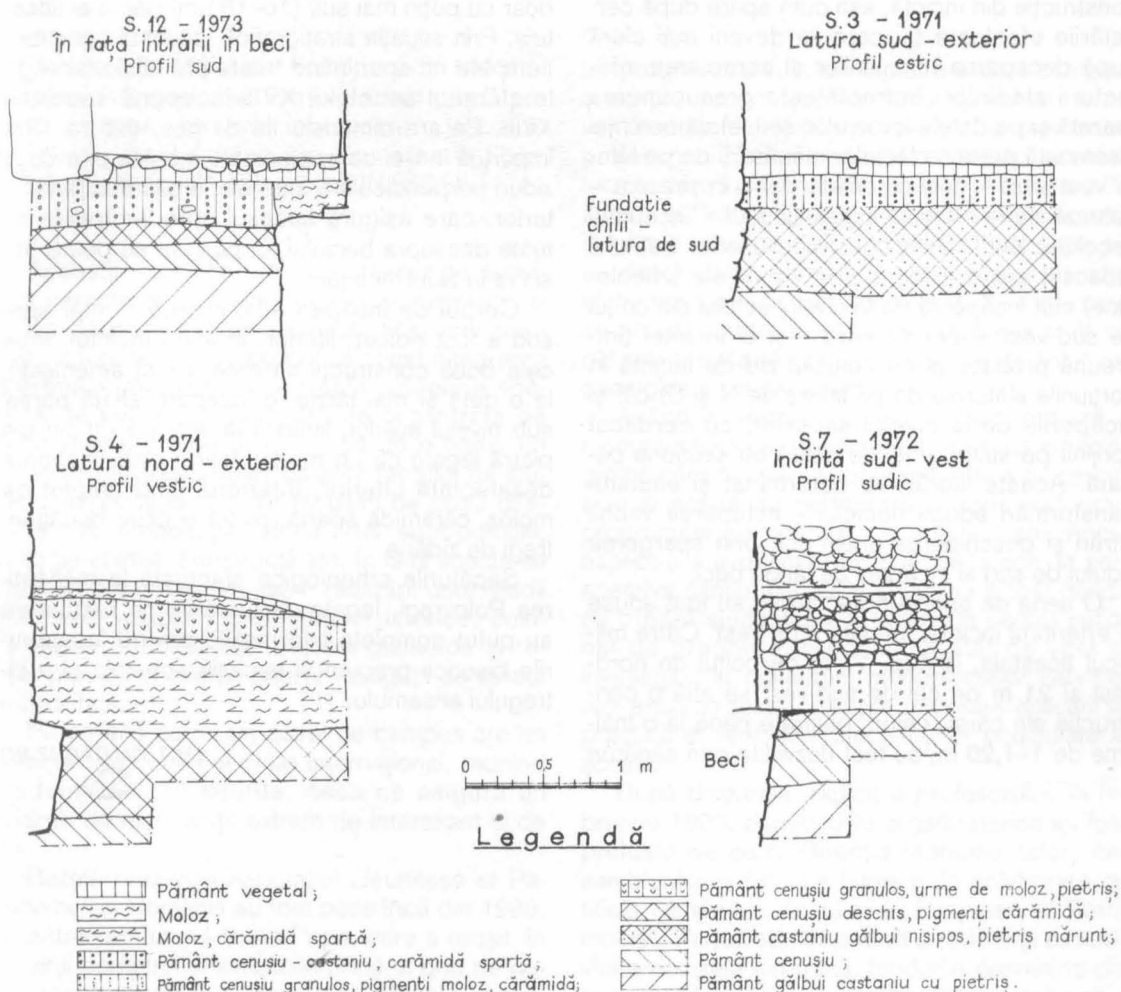

Fig. 5 - Mănăstirea Polovragi. Profile ale sondajelor arheologice din incintă (S. 12, 3, 4, 7).

1647-1648. Deasupra fundației se păstrează, în această parte, o porțiune înaltă de cca. 0,20 m de zidărie din piatră și cărămidă (piatra și cărămida apărând cum am văzut și în parametrul exterior al beciului). Deasupra acestei porțiuni, zidul este din piatră, ceea ce indică faptul că el a suferit transformări ulterioare.

Se poate presupune că aparțin aceleiași perioade resturile de construcție anterioare actualei incinte descoperite la exterior, în colțul de nord-vest. Ele aparțin unei încăperi rectangulare cu ziduri groase de 1,05-1,20 m, lată în interior de 2,71 m depășind spre vest incinta actuală cu

aproape 1,80 m, din care se mai conservă în unele părți puțin din elevație, păstrând în interior rosturi de tencuială. În lipsa altor date de natură stratigrafică, presupunerea datării lor la mijlocul sec. XVII se bazează pe anterioritatea față de construcțiile incintei care se mai păstrează în prezent; nivelul de construcție este aproximativ 0,25 m mai jos decât al incintei, iar fundațiile mai adânci.

Este greu de stabilit, pe baze arheologice, o cronologie absolută a construcțiilor monastice

de la Polovragi, datorită subțirii depunerilor arheologice ulterioare secolului XVIII și a sărăciei materialului arheologic. Succesiunea fazelor de construcție din incintă, așa cum apare după cercetările efectuate (și care va deveni mai clară după decaparea tencuielilor și cercetarea arhitecturii clădirilor) îndreptățește presupunerea (bazată și pe datele izvoarelor scrise) că cea mai însemnată parte a clădirilor mănăstirii de pe latura vest-vest – cea cercetată până în prezent – datează de la sfârșitul secolului XVII – începutul secolului XVIII. Sunt construite ulterior beciului (adaosul apare evident și în sondajele arheologice) atât încăperile de la nivelul solului din colțul de sud-vest și cel de nord-vest al incintei (împreună probabil și cu actualul zid de incintă în porțiunile alăturate de pe latura de N și S) cât și încăperile de la nivelul superior, cu cerdacul sprijinit pe stâlpi groși de piatră cu secțiune pătrată. Aceste lucrări au determinat și anumite transformări aduse beciului – astuparea vechii intrări și deschiderea uneia noi, prin spargerea zidului de sud al încăperii de lângă beci.

O serie de adaosuri succesive au fost aduse la exteriorul incintei, pe latura de vest. Către mijlocul acesteia, la cca. 17 m de colțul de nord-vest și 21 m de cel de sud-vest se află o construcție ale cărei resturi, păstrate până la o înălțime de 1–1,20 m, au fost dezvelite prin săpături

în 1972. Fundația, din bolovani legați cu mortar, având o adâncime de aproape 0,90 m este adăsată celei a beciului, nivelul de construcție fiind doar cu puțin mai sus (16–18 cm) decât al acesteia. Prin situația stratigrafică, această construcție apare ca aparținând foarte probabil etapei de la sfârșitul secolului XVII – începutul secolului XVIII. Ea are dimensiunile de cca. 6x5 m, fiind împărțită în trei compartimente inegale prin două ziduri perpendiculare între ele, o ușă astupată ulterior, care asigură accesul spre încăperile situate deasupra beciului, după cum se poate observa în zidul incintei.

Corpul de încăperi aflat cu 4,5 m mai spre sud a fost ridicat ulterior, în afara incintei. Între cele două construcții amintite a fost amenajată, la o dată și mai târzie, o încăpere aflată parțial sub nivelul solului, limitată la vest de un zid din piatră legată cu un mortar foarte slab, încăpere dezafectată ulterior, interiorul fiind umplut de moloz, cărămidă spartă, piatră și chiar bucăți întregi de zidărie.

Săpăturile arheologice efectuate la mănăstirea Polovragi, legate de lucrările de restaurare au putut completa informațiile privind începuturile bisericii precum și evoluția acesteia și a întregului ansamblu.

GH. I. CANTACUZINO